

2. ročník december 2022 cena 4,30 €

Hont

a jeho dejiny

Obsah

Aktuality z historicko-kultúrneho diania v Honte

- 3 Cesta okolo Hontu
- 3 Poklady zo Zemianskeho Vrbovka
- 4 Kostol sv. Michala a dejiny cirkevných zborov
- 4 Zimná sezóna v Múzeu vo Svätom Antone
- 5 Kaštieľ vo Svätom Antone
- 5 Slovenské banské múzeum v zime
- 6 Krupinské podzemie
- 7 Lišov Múzeum a Vianočné trhy
- 8 Gazdovský Trh – kláštor Bzovík
- 9 Remeslá našich predkov
- 9 Korene nášho rodu

Baníctvo a banské remeslo

- 10 Fenomén zaniknutých osád z okolia Banskej Štiavnice
- 15 Obrana stredoslovenských banských miest
- 19 Strieborné banské mesto Pukanec
- 24 Baníctvo v Južnom Honte v lokalite Nagyörzsöny
- 29 Vysoká škola banícka a lesnícka
- 37 Banský priemysel v regióne Banská Štiavnica v rokoch 1939 – 1945
- 41 Ja som baník, kto je viac?
- 46 Historicko-geografické pojednanie o ťažbe hnedého uhlia v Honte

Zaniknutý Hont

- 58 Kostol sv. Petra v Krupine
- 61 Ako prebudiť dedinu duchov: Čabradské podhradie
- 65 Zaniknutý Kostol svätého Ladislava kráľa v obci Žibritov

Tajomstvá v názvoch ukryté

- 70 Banská Štiavnica
- 74 Pukanec

Jaromír Krško

Banská Štiavnica

Banská Štiavnica svojou históriou, architektúrou a nezameniteľnou atmosférou patrí medzi drahokamy slovenských miest.

Už samotné umiestnenie mesta v kaldere vyhasnutého Štiavnického stratovulkánu je zvláštnosťou, a vďaka sopečnej činnosti spreď miliónov rokov sa v okolí Banskej Štiavnice nachádzalo veľké množstvo drahých kovov, čo ovplyvnilo nielen vznik mesta ale aj jeho multietnické zloženie. S ťažbou nerastných surovín súvisia mnohé technické vynálezy, ktoré sú taktiež svetovými unikátmi. Historické mesto Banská Štiavnica a technické pamiatky jeho okolia boli v roku 1993 zapísané do zoznamu Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Za najstaršiu zmienku o Banskej Štiavnici sa v staršej literatúre považoval zápis *terra banensium* (zem baníkov) z roku 1156. Novšie historické práce však tento zápis pokladajú za nehodnoverný. Prvým hodnoverným zápisom je názov *Bana* pochádzajúci z roku 1217. Aj vzhľadom k dôležitosti mesta sa dochovalo veľké množstvo historických zápisov – podrobne ich uvádza I. Bakács, ale z priestorových dôvodov uvedieme len niekoľko zaujímavých: 1255 *Schebnyzbana*, 1263/1324 *Sebnuchbana*, 1270 *Schebnitz*, 1286 *Zebnech Bana*, 1290 *Sebnechbanya*, 1361 *Sebnichbanya*, 1429 *Sebnych*, *Sebnich*, 1493 *Zchebninensis*, 1500 *Scebnichen*, *Scebnychien*, 1505/1506 *Schebnycz*, *Schebnicz*, *Schebnicia*, 1517 *Semprnicien*, 1521 *Sembnicien*, 1523 *Semleczbanya*, 1526 *Schebnicien*. V období od 18. storočia boli podoby zápisov Banskej Štiavnice nasledujúce: 1773 *Schemniczium*, *Selmecz-Bánya*, *Schemnitz*, *Stawnicza*, 1786 *Schemnitz*, *Schemnitzium*, *Schelmetzbánya*, *Sstíawnicza*, 1808 *Schemnicium*, *Selymecz-*

bánya, *Schemnitz*, *Ssčawnica*, *Sstáwnica*, 1863–1873 *Selmeczbánya*, 1954– *Banská Štiavnica*.

Uklad názvu

Osadný názov Banská Štiavnica je zložený z dvoch častí – prídavné meno *banská* vzniklo z podstatného

Banská Štiavnica na prvom vojenskom mapovaní
Zdroj: maps.arcnum.com

mena (apelatíva) *baňa*. V etymológii spája jedna skupina jazykovedcov význam slova *baňa* s miestom, kde sa niečo ťaží – etymológia vychádza z praslovan-ského slova *banja* (prevzaté z ľudovej latinčiny zo slova *bānea*), ktoré označovalo *kúpeľ* alebo *oblé (baňaté) veci* – nádoby (*banky*), hniezda a pod. Iná skupina jazykovedcov spája slovo *baňa* s významom *miesto, kde sa bije* (napr. vetvičkami pri kúpeľi), *udiera*, resp. *miesto, kde sa seká ruda*. Etymológiu s významom označenia miesta, kde sa rúbe ruda, hornina preferuje aj Š. Ondruš. Druhá časť názvu Štiavnica vznikla z apelatíva *štiavnica* (to z psl. *ščava) – kyslá minerálna voda, kyselka. Apelatívum *štiavnica* motivovalo názov 56,5 km dlhého potoka Štiavnica, ktorý vyteká z Evičkinho jazera v katastri Banskej Štiavnice a ústi do Ipľa v katastri obce Vyškovce nad Ipľom ako jeho pravostranný prítok.

Uvedeli ste, že...?

... nemeckí banskí odborníci prišli na pozvanie uhorského kráľa Gejzu II. už v druhej polovici 12. storočia z Tirolska a v ďalších vlnách zo Saska?

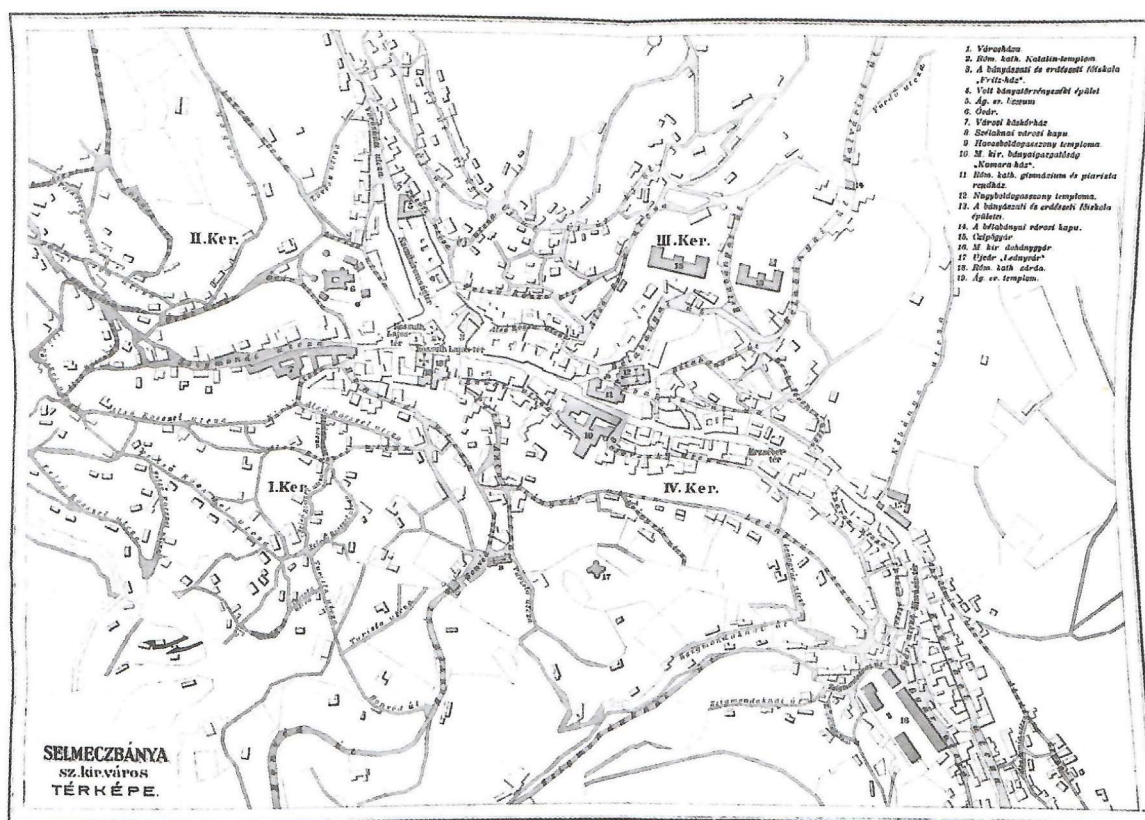
... Banská Štiavnica dostala mestské privilégia a banské právo v roku 1238, teda ešte pred tatárskym vpádom (1241)?

... banskoštiavnické právo sa stalo vzorom pri udeľovaní výsad ďalším banským mestám?

... mestský erb pochádza z 13. storočia a je najstarším zachovaným erbom na Slovensku?

... pečať Banskej Štiavnice z roku 1275 je najstaršou zachovanou mestskou pečaťou a druhou najstaršou pečaťou v bývalom Uhorsku?

... pečať Banskej Štiavnice je najstaršou zachovanou pečaťou v Európe, ktorá obsahuje banské znaky – kladivko a železko?

Banská Štiavnica na prelome 19. a 20. storočia
In. Borovszky, S. skol.: Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. vár. 1906. s.84-85

Mestská radnica v Banskej Štiavnici
In. Borovszky, S. okol.: Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. vár. 1906. s.112 - 113

... mesto bolo v roku 1442 vypálené vojskami jágerského biskupa Šimona Rozgoňa a Ladislava Čecha z Levíc, veľká časť obyvateľov bola vyvraždená?

... mesto utrpelo 5. 6. 1443 ďalšiu osudovú ranu – mohutné zemetrasenie poškodilo viaceré banské diela a budovy?

... v roku 1627 použili v Banskej Štiavnici na rozpočítanie hornín po prvýkrát na svete strelný prach?

... 17. storočie bolo pre Banskú Štiavnicu jej zlatým obdobím. Ťažba zlata a striebra dosiahla najvyššie hodnoty – v roku 1690 sa tu vyťažilo 605 kg zlata, 29 000 kg striebra?

... v roku 1700 začal Jozef Karol Hell budovať domýselný systém umelých jazier – tajchov. Jeho dielo dokončil Samuel Mikovíni. Takto sa získal dostatok energie na poháňanie čerpacích strojov a vyriešil sa problém zatápania baní?

... v 40. a 50. rokoch 18. storočia Jozef Karol Hell skonštruoval a zaviedol do praxe nové typy čerpacích strojov. V 18. storočí patrila Banská Štiavnica k tech-

nicky najlepšie vybaveným banským centram na svete?

... v roku 1735 tu bola založená prvá banská škola v Uhorsku, v roku 1763 bola povýšená na Banskú akadémiu, prvú v Európe, ktorá sa stala vzorom pre budovanie škôl tohto typu i v ďalších krajinách?

... v roku 1782 mala Banská Štiavnica 23 192 obyvateľov a bola po Bratislave a Debrecíne tretím najväčším mestom v Uhorsku?

... v roku 1746 zaviedli v meste vodovod a mesto malo dláždené ulice?

... v roku 1873 postavili úzkokolejnú železnicu do Hronskej Dúbravy?

... svetovým unikátom je aj dedičná štôlna cisára Jozefa II. (dnes Voznická štôlna) vybudovaná v rokoch 1782 – 1788, ktorá v čase ukončenia svojou dĺžkou 16 538,5 m predstavovala najdlhšie podzemné banské dielo na svete? Pri jej razení v roku 1873 sa prvýkrát v Uhorsku použilo strojové vŕtanie na stlačený vzduch a prvý raz sa

odskúšalo elektrické odpaľovanie trhavinových náloží.

Niekoľko zaujímavostí o sústave banskoštiavnických vodných nádrží

... do polovice 18. storočia bol v okolí Banskej Štiavnice vybudovaný jedinečný banský vodohospodársky systém pozostávajúci zo 60 vodných nádrží – tajchov

... najstaršou nádržou je Veľká vodárenská nádrž vybudovaná pred rokom 1510

... najvyššie položená nádrž je Ottergrundská nádrž v nadmorskej výške 801,2 m n. m.

... najdlhšie hrádze má systém Richňavských vodných nádrží – spolu 774,7 m

... najväčšiu šírku koruny hrádze má Veľká Richňavská nádrž – 24,7 m

... vodnú nádrž Počúvadlo tvorí až 5 hrádzí, najvyššiu hlavnú hrádzu má vo výške 29,6 m

... najhlbšou nádržou je Rozgrund z 18. storočia s maximálnou hĺbkou 22,3 m. Táto hrádza svojim sklonom na vzdušnej strane predstavovala technický unikát – najodvážnejšiu stavbu na svete do polovice 19. storočia

... objemom vody sú najväčšie jazerá Rozgrund, Veľké Richňavské jazero – 960 000 m³ a Počúvadlo – 745 000 m³

... Richňavské nádrže majú najdlhší systém vodných jarkov – 24 000 m a 1 714 m vodných štôlní

... zberné jarky na svahu Sitna majú dĺžku 16 km. Tieto zasobujú jednu z najväčších nádrží – Počúvadlo, ktorá má vodnú plochu 12,13 ha

... celkový objem nádrží, postavených od 16. storočia, bol okolo 7 miliónov m³ dĺžka zberných jarkov 72 km a náhonných jarkov 57 km

Autor pôsobí na Katedre slovenského jazyka a komunikácie, Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela.

Literatúra:

- BAKÁCS, I. 1971. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest : Magyar Országos Levéltár, Akadémia Kiadó, 1971.
- CDSI. I. – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus I. (805 – 1235). Ed. R. Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 472 s. + 48 s. prílohy.
- KRÁLIK, Ľ. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2015. 704 s.
- KROPILÁK, M. a kol. 1977. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. Bratislava : Veda, 1977, s. 135 – 143.
- MAJTÁN, M. – ŽIGO, P. 1999. *Hydronymia povodia Ipľa*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV; Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1999. 116 s.
- ONDRUŠ, Š. 2002. *Odtajnené trezory slov*. II. diel, Martin : Matica Slovenská, 2002, 226 s.
- ŠTEFÁNIK, M. – LUKAČKA, J. a kol. 2010. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. 629 s.

web 1:

<https://slovník.juls.savba.sk/?w=Bansk%C3%A1+%C5%A0tiavni-ca&s=exact&c=m8fc&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sssj&d=ort-er&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bermolak&d=nound-b&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskr&d=p-skcs&d=psken#> [cit. 28. 1. 2022]

web 2: <http://www.banskastiavnica.sk/index.html> [cit. 28. 1. 2022]

web 3: <http://whc.unesco.org/en/list/618> [cit. 31. 1. 2022]

web 4: Banská Štiavnica - Svetové dedičstvo (banskastiavnica.sk) [cit. 1. 2. 2022]

web 5: Banská Štiavnica - Technické pamiatky (banskastiavnica.sk) [cit. 1. 2. 2022]